

১৪ বৰ্ষ ২৪৪ সংখ্যা মঙ্গলবাৰ ২৩ কাৰ্ত্তিক ১৪২২ কলকাতা

সংখ্যা বৰ্ষ

বিহারে নরেন্দ্র মোদীৰ সাফল্য-ব্যৰ্থতাৰ খতিয়ান দেখিতে বসিয়া আসনসংখ্যাৰ বিচাৰ কৱিলে প্ৰকৃত ছবিটি চোখ এড়াইয়া যাইবে। আসনসংখ্যাৰ নিৰিখে বিজেপিৰ ভাৰাতুৰি হইয়াছে। কিন্তু, তাহা নিষ্ক বহিৱেৰে হিসাব। প্ৰকৃত ছবিটি রহিয়াছে সংখ্যাসমুদ্ৰেৰ গভীৰে। এই নিৰ্বাচনে একক দল হিসাবে সৰ্বাধিক ভোট পাইয়াছে বিজেপি-ই— ২৪.৮ শতাংশ। নিৰ্বাচনে বিজয়ী রাষ্ট্ৰীয় জনতা দল ও সংযুক্ত জনতা দলৰ ভোটপ্ৰাপ্তিৰ পৰিৱাগ যথাক্ৰমে ১৮.৪ ও ১৬.৮ শতাংশ। ২০১০ সালৰ বিধানসভা নিৰ্বাচনেৰ সহিত তুলনা কৱিলে ছবিটি আৱৰ ও স্পষ্ট হইবে। সেই বৎসৱ নীতীশ কুমাৰৰ সংযুক্ত জনতা দলৰ সহিত জোট বৰিয়া বিজেপি প্ৰায় সাড়ে ঘোলো শতাংশ ভোট পাইয়াছিল। অৰ্থাৎ, পাঁচ বৎসৱেৰ ভোট বাড়িয়াছে প্ৰায় আট শতাংশ-বিন্দু। পাটিগণিতেৰ এই হিসাবেৰ গভীৰে রহিয়াছে আৱৰ একটি সত্য। জোটৰ ধৰ্মই হইল, যে দল যেখানে অপেক্ষাকৃত ভাবে শক্তিশালী, সেখানে সেই দল প্ৰার্থী দেয়। অৰ্থাৎ, ২০১০ সালে বিজেপিৰ সাড়ে ঘোলো শতাংশ ভোট আসিয়াছিল নিজেদেৰ দৰ্শন হইতে। এই দফায় বিজেপি-ই এন্ডি-ৰ বড় শৰিৰ ছিল। পাসওয়ান, মাৰ্বি, কুশওয়াহাদেৰ জায়গা ছাড়িয়া তাহাদেৰ অবশিষ্ট বিহারে লড়িতে হইয়াছিল। সেই হিসাবে এই আট শতাংশ বিন্দু উন্নতি আৱৰ তাৎপৰ্যপূৰ্ণ। সত্য, ২০১৪ সালৰ লোকসভা নিৰ্বাচনেৰ তুলনায় বিজেপি-ৰ ভোট কৰিয়াছে। কিন্তু, স্মাৰণে রাখা প্ৰয়োজন, লোকসভা আৱৰ বিধানসভা নিৰ্বাচন এক খেলা নহে। বিশেষত, গত লোকসভা নিৰ্বাচনটি নৱেন্দ্র মোদীৰ কল্পালে প্ৰায় প্ৰেসিডেন্ট নিৰ্বাচনেৰ রূপ লওয়াছিল। তাহার পৱেও যে বিজেপি মাৰ পাঁচ শতাংশ-বিন্দু ভোট হারাইয়াছে, তাহাই প্ৰণিধানযোগ্য। অৰ্থাৎ, সংখ্যাৰ বলিতেৰে, বিহারে বিজেপি-ৰ প্ৰতিষ্ঠা এখন প্ৰশাস্তী।

এই প্ৰতিষ্ঠাই বাস্তু— দীৰ্ঘমেয়াদি বাস্তু। এই বাস্তুটি অবশ্য আসনসংখ্যাৰ কুয়াশায় ঢাকা পড়িয়া আছে। কিন্তু, প্ৰকৃত রাজনীতিৰ হিসাব কুয়াশা সৱাইয়া বাস্তুৰে ছবিটি দেখিতে চাহিবে। তাহার জন্যই সংখ্যা নামক ব্ৰহ্মেৰ উপগান প্ৰয়োজন। কাজটি বিলক্ষণ কঠিন। ব্ৰহ্মেৰ আৱাধনা সকলেৰ আয়ত হয় না। ফলে, আসনসংখ্যাৰ হিসাবটীই আলোচ্য হইয়া দাঁড়ায়, সেই নিৰিখেই সাফল্য-ব্যৰ্থতাৰ বিচাৰ হয়। কিন্তু, রাজ্যেৰ প্ৰতি চার জন ভোটারেৰ এক জনেৰ বিজেপি-ৰ প্ৰতি নিষ্ঠা একেবাৰে অচলা, তাহা আসনসংখ্যাৰ হিসাব দেখিয়া বলা চলে না। অন্য দিকে, বিজেপিৰ সেই তৰিষ্ঠ ভোট অতিমাত্ৰাৰ অঞ্চল-ভিত্তিক, রাজ্যব্যাপী নহে। ভবিষ্যতেৰ রাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰে এই হিসাবই তাৎপৰ্যপূৰ্ণ, আসনসংখ্যাৰ নহে। কিন্তু, তাহার জন্য সংখ্যা সমুদ্ৰেৰ গভীৰে নামিবাৰ সাহস প্ৰয়োজন।

এবং, বুৰুতে হইবে, কী ভাবে সংখ্যা নিৰ্মিত হয়। ভোট ভাগেৰ হিসাব দেখাইতেছে, বিজেপি-ৰ জোটসঙ্গীৰ ভোট টানিতে ব্যৰ্থ। কিন্তু, সেই ব্যৰ্থতাৰ স্বৰূপ কী? রামবিলাস পাসওয়ানেৰ লোক জনশক্তি পাটি গত নিৰ্বাচনে ৬.৭৫ শতাংশ ভোট পাইয়াছিল, এই দফায় ৪.৮ শতাংশ। বিহারেৰ মোট জনসংখ্যায় এই দলেৰ মূল সমৰ্থকভিত্তি দুসাধনেৰ অনুপাত পাঁচ শতাংশ। অৰ্থাৎ, পাসওয়ান তাহার মূল সমৰ্থকভিত্তিৰ ভোটও টানিতে পাৱেন নাই। জিতনৰাম মাৰ্বি ও উপেন্দ্ৰ কুশওয়াহাৰ ক্ষেত্ৰে ছবিটি অভিয়ান অন্য দিকে, নীতীশ কুমাৰ তাহার জাতিগত ভোটবাক্স কুমিৰ হাতে থাকা মোট ভোটেৰ বহু শুণ টানিতে সক্ষম হইয়াছেন। অৰ্থাৎ, সংখ্যা কেনেও হাতৰ, অচল অক নহে— তাহা জনসম ও ক্ৰমনিৰ্মাণশীল। জাতিগত পৰিচিতিৰ সহিত উন্নয়নেৰ মিশেলেই সংখ্যা নিৰ্মিত হয়। আসনসংখ্যাৰ হিসাব হইতে এই ছবি খুঁজিয়া পাওয়া অসম্ভব। তাহার জন্য সংখ্যা ব্ৰহ্মেৰ সাধনা নিৰ্বিকল্প।

ৱোগীৰ মহিমা

ৱৰ্ষায়ন আছে, পাটিগণিতও আছে

২০১৪ নিয়ে বাড়াবাঢ়ি কৱাৰ রাজনীতি যে ভাৰতেৰ বৰ্তমান ও ভবিষ্যৎ টিক কৱতে পাৰে না, বিহারেৰ নিৰ্বাচনী ফল সেটা বুবৰে দিল। দিলি বিধানসভাৰ মতো বিহারেৰ নৱেন্দ্র মোদী-অভিয়ত শাহ জুটি রাজনৈতিক প্ৰচাৰেৰ প্ৰধান মুখ ছিলেন। তাই এক বছৱেৰ মধ্যে দুটো বড় নিৰ্বাচনী বিপৰ্যয়েৰ দায় তাঁদেৰ উপৰে তো কিছুটা পদাৰ্থ উচিত।

২০১৪ সালৰ লোকসভা নিৰ্বাচনে নৱেন্দ্র মোদীৰ মতো এক দোণুপ্ৰতাপ ও কৃতৃত্ববাদী নেতৃত্ব প্ৰচাৰিত মোদিত্ব ছিল ১৯৯০-এৰ দশকেৰ রাজনীতিৰ জোটেৰ হিন্দু জাতীয়তাবাদেৰ থেকে শুণগত ভাবে ভিন্ন একটি ধাৰাৰ হিন্দুত্ববাদী জনমোহিনী রাজনীতি, যা বহু কৰ্ণেৰেতে পুজিৰ পূৰ্ণ সমৰ্থনেৰ সঙ্গে সাম্প্ৰদায়িক মেৰুকৰণ, জতপাত্ৰেৰ রাজনীতি ও ‘আছে দিন মাৰ্কা’ ফাঁকা বুলি আওড়ানো একটা ফাঁপা উন্নয়নেৰ ঢাক পেটানো মডেল, যাৰ জন্য সাধাৰণ মানুষৰেৰ সমৰ্থন জোগাতে প্ৰধান কান্ডিৰ নিজেকে কথনও গৱিন্দা ‘চাওয়ালা’ বলেছেন, কথনও বা অন্যান্য অনংতৰ প্ৰেণিৰ মানুষ (ওবিসি) বলে পৰিচয় দিয়েছেন। একই সঙ্গে ধনী ও গৱিৰ মানুষৰেৰ স্বার্থ রক্ষাৰ কথা বলা এই রাজনীতিৰ সংস্কৃত আজ পৰিষ্কৃত। দিলিৰ বিধানসভা নিৰ্বাচনী গোহাবান হারাবৰ পৰি বিহারেৰ বিধানসভা নিৰ্বাচনে আৱ এক বাৰ প্ৰমাণ হল, মোদিত্ব এখন মধ্য-বাম সামাজিক-আৰ্থিক মীতিৰ দ্বাৰা চালিত বিছু আঞ্চলিক দলেৰ জনমোহিনী রাজনীতিৰ কাছে পৰাৰ্থ হচ্ছে।

নীতীশ কুমাৰৰ সৱকাৱেৰ ধাৰামাখলে বিভিন্ন উপটোকন বিতৰণেৰ রাজনীতিৰ মহিলাদেৰ মধ্যে বিহার সৱকাৱেৰ জনপ্ৰিয়তা বাড়িয়েছে। অন্য দিকে, নৱেন্দ্র মোদী গত লোকসভা নিৰ্বাচনে তাৰ দেওয়া গণগন্তব্যী অঙ্গীকাৰণগুলোৰ রক্ষা কৱতে বৰ্ধণ হওয়াৰ ফলে গৱিৰ মানুষ নিজেদেৰ প্ৰতিৰিত মনে কৱেছেন। নিৰ্বাচনী প্ৰাচাৰে মোদী-শাহ জুটিৰ বিবৰণে ‘বিহার’ বনাম ‘বাহাৱি’-ৰ মৌকম বাধিতা লক্ষ কৱা গিয়েছিল লালুপ্ৰসাদ ও নীতীশ কুমাৰৰ প্ৰচাৰে। লালু-নীতীশ জুটি সু-কোশলে জনগণকে বোৱাবলেন যে বিহার রাজ্য কোনও ‘বাহাৱি’ (মোদী-শাহেৰ মতো রাজ্যেৰ বাহিৱে থেকে আসা এবং ‘অসাৰ বাগাড়ৰ পূৰ্ণ’ নেতৃত্বা) চালাবেন না। অন্য দিকে, বিহারি স্বত্বান্বেৰে কথা বলে ও সামাজিক ন্যায়ৰে মণ্ডল রাজনীতিকে সামনে রেখে কমণ্ডুলৰ রাজনীতিকে পৰি আৰুণ্য কৰণ কৰিব। এবং ওবিসিৰ মধ্যে সব থেকে পিছিয়ে পড়া অংশকে আৰুণ্য কৰাৰ নিৰ্যাক ভূমিকা ছিল।

২০১৪ সালৰ লোকসভা নিৰ্বাচনে জেডিই-১২২টি বিধানসভা সঙ্গে বিছেন্দ হয়েও বিজেপি ১২২টি বিধানসভা আসনে এগিয়ে থাকে, ভোট বেড়ে হয় ২৯.৮৬%। এই অভিযোগত ভোট বেলমাত্ৰ বেশি আসনে প্ৰতিষ্ঠিত তাৰ ফলে হয়নি। গত লোকসভা নিৰ্বাচনে বিজেপিৰ ওই উত্থানেৰ পিছে, উচ্চ বৰ্গেৰ ভোটকে আৱ ও সুসংহত হয়েছে, উচ্চ বৰ্গেৰ দলেৰ সঙ্গে পোড়াওয়া বামবিলাস পাসেয়ানেৰ লোকজনশক্তি পাটিৰ পিছে থাকা দলিত ভোট এবং কোনও প্ৰতিবেশী দেশকে সামনে রেখে নিৰ্বাচনী বাজি রাখা একটু বড় ঝুঁকি হয়ে গেল না। বিহারে বিজেপিৰ ভাবা হারে এই কথামে পোড়াওয়া বামবিলাস পাসেয়ানেৰ লোকজনশক্তি পাটিৰ পিছে থাকা দলিত ভোট এবং রাজনীতিক অক ও ঠিক সময়ে ঠিক নিৰ্বাচনী জোট অভিযোগ কৰিব। এই পৰি মুকুট কৃশবহাৰ রাষ্ট্ৰীয় লোক সমতা পাটিৰ পিছে থাকে আৰুণ্য কৰণ কৰিব। এবং ওবিসিৰ মধ্যে সব থেকে পিছিয়ে পড়া অংশকে আৰুণ্য কৰাৰ নিৰ্যাক ভূমিকা ছিল।

গত লোকসভা ও বিধানসভা নিৰ্বাচনেৰ প্ৰাথমিক হিসেব থেকে এটা পৰিকল্পনা যে, বিহার রাজনীতিৰ যেমন রসায়ন আছে, তেমন পাটিগণিত বলছে যে ভৰিয়তে বিজেপিকে কুণ্ঠতে গেলে গণতান্ত্ৰিক ও ধৰ্মনিৰপেক্ষ ও ধৰ্মবিযুক্ত বক্ষবৰ্জন না রেখে কোনও মতে দিনমিনি কৱা প্ৰতিবেদ খুব একটা কাজে দেয় না। বিহারেৰ নিৰ্বাচন আৱ এক বাৰ প্ৰমাণ কৰলে আৰুণ্য কৰিব। এবং ধৰ্মনিৰপেক্ষ শক্তিৰ অভিযোগত কলহ ভুলে গিয়ে কেবল সামাজিক নিৰ্বাচনী জোট কৱলেই হবে না। সাম্প্ৰদায়িক শক্তিৰ বিকল্পে লড়াই হল এক দীৰ্ঘমেয়াদি প্ৰক্ৰিয়া। সেই দীৰ্ঘমেয়াদি জোট বিহারে কত দিন থাকবে, আৱ দেশেৰ অন্যান্য প্ৰদেশেৰ মতো বিজেপিৰ প্ৰেমিক ও নিষিদ্ধ মুকুটৰ জন্য আলিখিত আঁতাং হবে কি না, রাজোৱ শাসক দল ২০০৯ লোকসভা নিৰ্বাচন ও ২০১১ সালৰ বিধানসভা নিৰ্বাচনেৰ মতো আৰুণ্য কৰণ আৰুণ্য কৰিব। সেই জোটেৰ বিকলেই শক্তিশালী অনংতৰ প্ৰেণি ও মুসলিমদেৰ একটা রাজনীতিক অক ও গুৰুত্বপূৰ্ণ। বিহারেৰ নিৰ্বাচন থেকে শিক্ষা নিয়ে পশ্চিমবঙ্গ বিধানসভাৰ প্ৰধান দৃষ্টি বিৰোধী দলেৰ মধ্যে নিৰ্বাচনী জোট বা আলিখিত আঁতাং হবে কি না, রাজোৱ শাসক দল ২০০৯ লোকসভা নিৰ্বাচন ও ২০১১ সালৰ বিধানসভা নিৰ্বাচনেৰ মতো আৰুণ্য কৰণ আৰুণ্য কৰিব। সেই জোটেৰ বিকলেই শক্তিশালী অনংতৰ প্ৰেণি ও মুসলিমদেৰ একটা রাজনীতিক-সামাজিক জোটেৰ প্ৰতিফলন হল জেডিই-আৱজেডি-কংগ্ৰেসেৰ মহাজোট। এই মহাজোট ২০১৪ সালৰ লোকসভা নিৰ্বাচনে দেখা যাবিলৈ। ফলে বিজেপি-বিৰোধী ভোট ভাগভাগি, কেন্দ্ৰেৰ শাসক জোটকে সাহায্য কৰেছিল। কিন্তু লোকসভা নিৰ্বাচনেৰ তিন মাস পৰে বিহারে যে দৃষ্টি বিধানসভাৰ উপনিৰ্বাচন হয়, তাতে মহাজোট ছ'টা আসন জিতেছিল আৱ প্ৰেমিকে দেখা দেখিব।

মহুল ইসলাম

পাটিগণিত বলছে যে, সাম্প্ৰদায়িক শক্তিৰ বিকলে লড়াই

হল এক দীৰ্ঘমেয়াদি প্ৰকল্প। সেই দীৰ্ঘমেয়াদি জোট বিহারে কথা বলিব।

জোট হবে কি না, সেটা দেখাৰ বিষয়।

জোট হবে কি না, সেটা